

רובדי הלשון בשירת רבי דוד בן אהרן חסין

למסורת הלשון היוצרת וחקרה

הרבה כבר נעשה בחקר מסורות הלשון של עדות ישראל. מחקריהם של ח' ילון¹ ו' שבטיאל², ש' מורג³ ולאחרונה הפירות של מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל⁴ — כל אלה הפכו חלק בלתי נפרד מחקר הלשון ואין לך חוקר שמכבד את עצמו שלא יתחשב בהם.

עבודה, עצומה זו הוקדשה, מדרך הטבע, לדרכי קריאתם והגייתם של בני העדות במקרא, במשנה, בתפילה ובשאר מקורותינו הקדומים, כשהטקסט הוא בבחינת נתון. לשונם הפעילה של המשתמשים בעברית בדורות האחרונים, לאמור דבריהם המקוריים והמתורגמים הכתובים עברית — לשון זו לא זכתה לתשומת לב כלל. והרי אין ספק, כי לשון זו שימשה דורות של תלמידי חכמים ושל משכילים, והייתה חלק חשוב במסורתם התרבותית, והיא השפיעה על לשונם העברית של הבאים אחריהם.

יתר על כן לא ייתכן תיעוד פשוט של הלשון העברית לתקופותיה, אם מסורת זו של העברית היוצרת במאות השנים האחרונות לא תובא בחשבון. אדגים דבריי במשהו ממה שעלה תוך כדי עיון בלשונם של משוררים בני צפון אפריקה. המשורר רבי פרגי⁵ שוואט כתב עיקר שירתו בלשון המקרא.⁵ עם זה נמצא באמתחתו כמה חידושי לשון, ביניהם — הצורה אָטִימָה כשם תואר לנקבה (במשמעות כינוני פעול). כן הוא שואל את הצורה הַפֶּק (נפק, הפעיל) מן הארמית לשימוש עברי מלא. שני אלה רשומים במילונו של א' אבן שושן כחידוש של הספרות העברית החדשה. והתיעוד המובא שם הוא תיעוד מאוחר — עיונו בלשון שירתו של רבי פרגי⁵ שוואט הקדים צורות אלה במאות שנים.⁶ דומה לזה הנוטריקון שד"ר — שלוחא

1 כגון במבוא לניקוד המשנה, ירושלים תשכ"ד.

2 בתיאוריו שנתפרסמו בקונטרסים של ילון. נדפסו מחדש בתוך קובץ מחקרים בלשון חז"ל (חלק א'), עורך מ' בר אשר, ירושלים תשל"ב (הדפסה שניה תשל"ז).

3 כגון העברית שבפי יהודי תימן, ירושלים תשכ"ז.

4 שמונה קבצים של 'עדה ולשון' שנתפרסמו עד עתה.

5 א' חזן, שירי פרגי שוואט, ירושלים תשל"ו [להלן] — שירי פרגי עמ' 39, 42.

6 שם, 44-45.

דרבנן כך נרשם הביטוי במילון אבן שושן⁷ על פי בבא קמא קיג, ע"ב. והנה ידוע גם הפענוח שלוחא דרחמנא. העדות לפענוח זה מובאת במילון אבן שושן מתוך כתבי מנדלי מוכר ספרים. והנה בקינה שכתב רבי דוד חסין (מרקו, המאה הי"ח)⁸ על מות השד"ר הקדוש רבי עמרם דיוואן הוא מספידו כך שם טוב קנה / שלוחא דרחמנא. לאמור פתרון זה של הנוטריקון קודם הרבה למנדלי, והוא מצוי במסורות אחרות, ואינו חידוש של הספרות העברית החדשה.

הספרות העברית החדשה באירופה במאות היט-כ, ספרות מהפכנית הייתה, וכבשה לה מקום מרכזי בתנופתה ובחידושיה, והייתה מושא למחקרי ספרות ולשון, וממילא גם זכתה לרישום נרחב במילונות העברית.⁹ הספרות היוצרת של כותבי העברית, שהמשיכו לכתוב על פי מסורת הכתיבה שקדמה להם — ספרות הלכה ודרוש. מוסר והגות, ספרות יפה בסיפור ושיר, וכן ספרות מדעית ועניינית מדברי הימים ועד לספרי סגולות ורפואות — ספרות זו נדחקה לקרן זווית. הרבה מיצירות אלה נכתבו עברית שוטפת בידי יודעי השפה, בנושאים הראשונים בכל תפוצות ישראל, ובנושאים האחרונים בעיקר במזרח ובצפון אפריקה. בכל יצירה כזו התמודד הכותב עם הלשון ועם אפשרויות ההבעה השונות, התוצר המוגמר הוא בבחינת הפתרון שנתן הכותב לבעיות ההבעה שעמדו בפניו, וזהו סגנונו של הכותב, והוא תוצאה של כלל מסורת הלשון שבתודעתו ובחירתו האישית בין אפשרויות ההבעה השונות, שמורשת הלשון ומקורות הספרות לדורותיהם הציעו לפניו. מתוך כך צמחו חידושי לשון לא מעטים. מתוך כך עלו שימושי לשון ודרכי הבעה מקוריים. מתוך כך פתרו הכותבים בדרכם המעשית בעיות עקרוניות, לא תמיד ייראה לנו פתרון זה או זה, אבל ברור הוא שאסור להתעלם מהם ויש להכירם. כך גם בשאלה שתעמוד במרכז המאמר שלפנינו, השימוש ברובדי הלשון העברית: המקרא, לשון חז"ל, לשון תקופת הביניים ועד לחידושי ושימושי של הכותב עצמו.

הרבה נתלבטו ונתחבטו בשאלה לשון מקרא או לשון חכמים.¹⁰ הפתרון היה על פי טעמו של כל דור ודור. קלסיציסטים ופוריסטים בדורות עברו הכריזו מלחמת חורמה על כל מה שהוא מחוץ למקרא ולדקדוק המקרא. אחרים הכריזו תפוס לשון אחרון והרבה היו שהשאלה לא עלתה לפניהם כלל, וכל שהוא לשון עברי — כשר לבוא בכתב. כך מציעה לנו לשון תקופת הביניים לשונות שונות וסגנונות מגוונים על פי טעם הזמן והמקום.

7 א' אבן שושן. המילון החדש, ירושלים תשכ"ט, ערך שלוחא, 1370.

8 ספר שיריו של רבי דוד נדפס פעמיים, כמפורט בגוף המאמר. מאי המקומות במאמר הם על פי תהלה לדוד, קובלנקה תרצא [להלן] — ת"ל או כציון הדף והעמוד בלבד] הציטוט מתוך אויל דמעה ת"ל פה, ב.

9 ראה רשימת המקורות של אבן שושן, שם יז-כב.

10 לסיכום העניין ראה א' בנדויד, לשון המקרא ולשון חכמים, תל אביב תשכ"ז עמ' 239-261.

פיוטי רבי דוד והשפעתם

על רקע זה אנו מבקשים לראות דרכי השימוש ברובדי הלשון בשירתו של רבי דוד בן אהרן חסין, שחי במקנאס שבמרוקו במאה הי"ח. על אישיותו של המשורר ועל שירתו כבר כתבנו בהזדמנויות אחרות.¹¹ כאן עלינו לחזור ולהדגיש את התפוצה העצומה שיש לשירתו של רבי דוד בקרב יהודי מרוקו. אין לך קובץ פיוטים מרוקאי שלא יכלול בתוכו הרבה משירי רבי דוד, ואין לך קובץ פיוטים מצפון אפריקה שרבי דוד לא יהא מיוצג בו. שניים משיריו אף נעשו נחלתם של כלל עדות המזרח, ואחד מהם אף נדפס בסידורים שונים.¹² כמה משיריו הגיעו לגניזה הקהירית.¹³ השימוש החי בפיוטי רבא"ח כפי יהודי מרוקו אף הוא נרחב ביותר. ולמעשה, אין לך אירוע של שמחת הפרט או הכלל ואין לך מועד וחג שפיוטי רבי דוד לא יישמעו בהם ברמה.¹⁴ לפיכך השפעתו של רבי דוד על קהל יודעי העברית במרוקו היא עצומה, שכן שירתו היא חלק בהשכלתו של המשכיל העברי, ומהם היודעים לצטט ולומר קטעים שונים ואף שירים שלמים בעל פה. השפעה זו נמשכת זה מאתיים שנה — כל אלה מסבירים מפני מה בחרנו בשירת רבא"ח לענייננו.

ההבחנה בין רובדי הלשון

רבי דוד ינדע היה את ייחודם של רובדי הלשון ואת ההבחנות שבין לשון תקופה ותקופה. בשירו 'אספר פלאיך'¹⁵ הוא מספר בשבח התמר:

דְקָלִים שָׁמֶם נִקְאָ / בְּלִשׁוֹן מִשְׁנָה וּגְמָא
וּדְבִשׁ בְּלִשׁוֹן תּוֹרָה / וּבְנֵי כָּבֵל פּוֹפְאָ / אֲלֵיהֶם קוֹרִים

מתוך דברי השיר והשבח ניכרת הבחנתו בין המקרא ולשון חז"ל ובין הארמית המלווה את העברית, ודיק והגדיר ארמית זו כלשונם של בני כבל. מקום חשוב לארמית בכתיבתו של רבי דוד, מלבד שמונה שירים שכתב על טהרת הארמית, מרבה הוא לשלב לשונות ארמיים ולכלול ביטויים, ניבים ומטבעות לשון מן המקורות הארמיים לגוניהם בתוך שירתו העברית, והם משתלבים בתוך

11 ראה א' חזן, 'השירה והפיוט בצפון אפריקה — המשך וחיידוש' פעמים 2 (קיץ תשל"ט) עמ' 39–47 וכן שירו לו זמרו לו — פיוטים המושרים כפי יהודי צפון אפריקה, ירושלים תשמ"מ, עמ' 29–32, 56–64.

12 הפיוט 'אנרך מהלל ניבי' (ת"ל כ, א) המספר שבחי אליהו הנביא זל"ט. נדפס כמעט בכל הסידורים הירושלמים כמנהגי כבל וארם צובא בהוצאת הספרים, של בקאל ומנצור: תפילת ישרים, תפילת ישורן וכיו"ב (יצאו במהדורות רבות).

13 כגון באוסף טיילור שכתר שבקיימברידג', T.S.H 10/1882-10 ובמוזיאון הבריטי BM 5557 R 72. עניין זה נבדק על פי הכרסתה של מפעל השירה והפיוט שלידי האקדמיה הישראלית למדעים. תודתי לראש המפעל פרופ' ע' פליישר על עזרתו.

14 ראה חוברתי שנוכרה בהערה 11.

15 ת"ל ח.א.

הרצף העברי של השיר. שימוש מעניין זה של ארמית משובצת ו'ארמית משולבת' בתוך הטקסט העברי הוא עניין למחקר בפני עצמו,¹⁶ אנו נגע בו, כשנראה, בסיום דברינו, את הטקסט הכולל ואת היחסים בין רובדי הלשון בתוך המכלול של שיר שלם. עיקר מאמרנו יוקדש לשימוש ברובדי הלשון העברית בשירת רדבא"ח.

לשון המקרא בשירת רדבא"ח

משוררינו הספרדים ראו, כמפורסם, את לשון המקרא כלשון היחידה הראויה לדברי שיר. גישה זו קיבלה ניסוח קיצוני בידי רבי משה אבן עזרא ו'מה שתמצא בו [=במקרא] השתמש בו ומה שלא תמצאהו אל תנהג בו היקש, ואל אשר תלך הלשון — לך, ובאשר תעמוד — עמוד'¹⁷ גישה מחמירה זו לא יכולה הייתה להתממש במלואה, ואפילו רמב"ע עצמו חורג ממנה לעתים. הקפדה על הפורזים המקראי מגיעה לשיאה בשירתם של רמב"ע וריה"ל, ומהם ואילך הולכת הקפדה זו ונחלשת ומשוררים אחרונים כבר משלבים בשירתם מלשון המשנה והתלמוד באופן חופשי למדי.¹⁸ על רקע זה וכהמשך למגמה זו עומדת שירתו של רבי דוד הכוללת בתוכה עברית של כל תקופות הלשון, ואין היא נמנעת מלהשתמש בארמית, כפי שצינו כבר. עם זה יש לציין, כי לשון המקרא היא העומדת במרכז, והיא הבסיס עליו נשען רובה של שירתו, כולל צורות ארכאיות שבלשון שירת המקרא המשולבות אי פה אי שם לעת הצורך.¹⁹

כמו בשירת ספרד אף כאן בולטים שיבוצי המקראות, פסוקים וקטעי פסוקים המשתלבים בתוך הטקסט בצד שימושי לשון מקראיים ואחרים, וכמו בשירת ספרד אף כאן נמצא שיבוצי מקראות מכל הסוגים: שיבוץ כלשונו ובישניו לשון, שיבוץ כהוראתו ובישניו הוראה. יש שהשיבוצים בעלי משמעות הם לניתוח הספרותי, וכאלה שעיקר כוחם בהבאתם בלבד.²⁰

נציין עוד כי יחסו של רדבא"ח לצורה המקראית פתוח, והוא אינו מקבל עליו עולו של האיסור להקיש מצורה לצורה, והוא מטה, גזור ומחדש בצורות לפי צורכו. כגון בשיר 'לאל מראש דורות קורא',²¹

לו גילה סודות נפלאים / במראיו ולא בחידיו

16 עברית וארמית בשירת רדבא"ח, מזרח ומערב ד (אוניברסיטת בר אילן) כעריכת ד"ר ח' כנוטב (כדפוס).

17 רבי משה אבן עזרא, ספר העיונים והדיונים, מהד' א"ש הלקין, ירושלים, תשל"ה, עמ' 203.

18 ראה פרק הלשון בעבודת הדוקטור שלי, 'סודי השיר בשירת הקודש של רבי יהודה הלוי, ירושלים, תשל"ט, עמ' 119–136.

19 דוגמאות יובאו בהמשך הדברים וראה גם: אביעה רגנות נב, א, אשר לך נח, ב.

20 דוגמאות לשיבוצים מעניינים: על דבר הקצף והקפדנות (יום בו צר עליות ב, א) רחם רחמתיים לראש מופים ודוויים (מתי תכונן עיר ט, א) במשמעות רחמים הרבה תרחמם. בן הצנועה הככור (לגזור ים סוף לט, א) על עם ישראל, ובקינה על מות שלמה טולידנו (קול שופר במחנה, פח א) ויאמרו אלי הנה מיתתו של שלמה.

21 ת"ל ט, א.

הטור מתייחס, כמובן, למשה ומסתמך על הפסוק 'פה אל פה אדבר בו, ומראה ולא בחידות...' (במדבר יב, ח).

השיבוץ בשינוי לשון שלפנינו מטה את המלה מראה ברכים, וזאת כבר מצינו במקרא (ובצורה זו ממש איוב מא, א), הוא מטה גם את המלה חידות כאילו ריבויה הוא אים, וזאת לא מצינו במקרא כלל. למעשה יש כאן צורת ריבוי חדשה חידים והטייתה חידיו.

ביתר שאת כולט היסוד המקראי על רקע שיבוצי המקראות הרבים בשירה זו. ניטול, דרך משל, מחרוזת משירי החתונה 'אנוכי היום אשירה'²² ונדגים על פיה את היסוד המקראי בתוך המארג השירי: בשיר שש מחרוזות ארוכות (שמונה טורים במחרוזת) והוא מצטיין בגיוון הפרוודי ובמורכבות של תבניות החריזה המתחלפות בתוך המחרוזת:

אָנְכִי הַיּוֹם אֲשִׁירָה	לְאֱלֹהֵי הַרוּחֹת
אֲדִיר נֶאָזֵר בְּגִבּוֹרָה	מְהַלֵּל בְּתִשְׁבָּחוֹת
לֹא אֶפְצְחָה שִׁיר וְזִמְרָה	וְגַם שִׁבְעַת שְׂמֵחוֹת
צוֹר נַעֲלָה אֵין לֹא תִקְלָה	בְּרַב גִּילָה
נְצַהֲלָה גַם לְתַהֲיִלָה	בְּרָא חֲתָן וְגַם כֶּלָה
חֲתָן רַךְ וְטוֹב בֶּן אַחִיטוֹב.	הָאֵל הַטוֹב
תִּזְבַּד אוֹתוֹ זָכָר טוֹב	יְהִי בֵיתוֹ כְּגַן רֵטֵב
מְצֵא אִשָּׁה מְצֵא טוֹב	וַיִּפֶק רְצוֹן מֵה'

5

ביאורים ומקורות:

1. אנכי היום: דב', לא, ב בן אמה ועשרים שנה אנכי היום. אנכי ... אשירה: שו' ה', ג.
2. אנכי לה' אנכי אשירה. לאלהי הרוחות במד' טז, כב אל אלהי הרוחות לכל בשר.
3. נאזר בגבורה: תה' סה, ז. מהלל בתשבחות: כלשון החתימה של תפילת 'ברוך שאמר' ומיוסד על הכתוב '...להשתבח בתהלתך' (תה' קו, מז, דהיי"א טז, לא).
4. שמחות: תה' טז, א.
5. ברא ... כלה: על פי לשון הברכה בשבע ברכות הנישואין אשר ברא ששון ושמחה חתן וכלה ...
6. רך וטוב: הלשון בראשית יח, ז והעניין על פי ברא' לג, יג. בן אחיטוב: שם פרטי בשמ"א יד, ג והביאור המשורר כאן במשמעות כללית, על פי התבנית הערבית שמקובלת הייתה גם בשירת ספרד 'אבי חכמה' אחיטוב וכו'. כאן אחיטוב, משבח טובו של אבי החתן, ומכריז עליו כידידו ואחיו הטוב. האל הטוב: פנייה לד' והבקשה בטור הבא 7. תזכור ... טוב על פי ברא' ל, כ.
7. זכרני אלוקים אותי זכר טוב. יהי ביתו: על פי התבנית יהי ביתך ... (בית ועד לחכמים) אבות א: ד. כגן רטב: התבנית על פי כגן רוה יש' נח, יא. המלה רטב איוב

ח, טז הצירוף הוא משירת ימה"ב. 8. מצא ... מה: שיבוץ כלשונו וכהוראתו מ'ש' יח, כב.

האופי המקראי של הקטע נקבע באמצעות השיבוצים הקצרים והארוכים יותר, מן השיבוץ של פסוק כצורתו כסיומת מקראית למחרוזת כולה (טור 8, משלי יח, כב) ועד לשילוב ביטויים קצרצרים 'רך וטוב' (טור 6) המעלה חיזך שכן ההקשר לביטוי הוא 'ויקח בן בקר רך וטוב'. שימוש מעניין הוא השימוש בשם פרטי במשמעות כללית, זו טכניקה, שלמדה רדבא"ח ממשוררי ספרד המאוחרים, אך חביבה הייתה עליו ופיתח אותה והרחיב את השימוש בה. מלבד שיבוצים אלה נמצא שיבוצים בשינוי לשון (בטור 7) כלומר המשורר מתאים את לשון הפסוק לצורכי השיר אך עקבות הפסוק נכרים היטב. כך הוא השימוש במטבעות של קטעי פסוקים ומטבעות לשון קצרות. בצד שימוש זה נמצא, כמובן, שימוש במלים מקראיות ובצורות מקראיות שאינן שיבוצים הצירוף 'לו אפצחה שיר וזמרה' כולו בעל אופי מקראי, אך רק מלותיו או שורשיהן מצויים במקרא צירופים מתוכו אינם במקרא, וכך הדבר גם בטור 4 כולו ועוד.

האופי המקראי אינו משתנה גם אם אנו יודעים, שביטויים שונים במחרוזת באים מלשון התפילה 'מהולל בתשבחות' 'ברא חתן וגם כלה'. מעניין שימוש במלה 'תכלה' המקראית כסינונים מוחלט למלה 'תכלית' במשמעותה בספרות העיונית של ימה"ב, והפיזטים שבעקבותיה (בלי ראשית / בלי תכלית).²³ ברור שמלים וצורות מקראיות מובהקות כמו: אנכי, אשריה, אפצחה, זבד וכד' מטביעות רושם עז של לשון מקראית על המחרוזת כולה, ושיבוצי התפילה משתלבים כאן, שכן לשון התפילה אינה רחוקה מלשון המקרא, ובאוצר המלים שלה, כך מלמדים אותנו, היא מקראית ביסודה.

וכך בולט היסוד המקראי בשירים אחרים, שהמשורר משתמש בהם בצורות שהן מקראיות במובהק ואף בצורות שיריות ארכאיות כגון בפיוט 'דומיה שירה לך'²⁴ חיש פלה זדים קמו / בחימה ואינמו / תנתק מוסרותימו / בין טוב לרע לא תבקר הכינוי אָמו לנסתרים, אך גם זכרי הלשון (תה, ב, ג) והשיבוץ (ויקרא כז, לג) בשינוי לשון מחזקים רושם זה של לשון מקראית.

תפלה ולשון חז"ל בשירת רדבא"ח

ברם לשון המקרא היא אחד היסודות שעליו בנויה שירה זו ואין הוא היחיד, למרות מרכזיותו. כבר בהדגמה ללשון המקרא מצאנו שילוב לשונות מן התפילה, ומגמה זו מצויה בשירים הרבה, המשלבים בתוכם לשונות מן התפילה הן בדרך של שיבוץ והן בדרך של שימוש בלשון.²⁵ ובצד שני רבדים אלה נמצא לשונות רבים

23 לשון הפיוט ארון עולם, הנדפס בכל הסידורים.

24 ת"ל ט, ב.

25 לדוגמה: זיו משיחנו יגלה / יחזיר נשמות לפגרים (אחזה דעי א, א) ידו מלך ישראל חי וקיים (אודה לאל ה, ב) חסין קדוש לך תודה בזמרה / נשמה שנתת בי טהורה (שם) צור מאיר נגוהים מחדש חודשים (תנו

מלשון חז"ל ומספרותה. מאלף יהיה להציג מחרוזת נוספת מן השיר, 'אנכי היום אשירה', שהדגמנו על פיו את לשון המקרא,²⁴ ולראות כיצד מתפתחים הדברים.

הָאֵל גְּדוֹל הַעֲצוֹת	נְהַלְלֶה יְהוָה עֲבֹדוֹת
בְּשִׁחְקִים וְאֲרָצוֹת	כִּי תִהְיֶה לְךָ תְּאוֹת
וְאֲסַרְתָּ אֲרוֹסוֹת	הַתְּרַתְּ לָנוּ נְשׂוֹאוֹת
רְצֵה חַנּוּי	אוֹר עֵינַי צוֹר מְגִינִי
כָּרַךְ בְּכַנֵּי חַנּוּי וּמְזוֹנֵי	הָרֶם קַרְנֵי וַחֲתָנֵי
וְכַלְתּוּ	וְגַם בֵּיתוֹ זֶה הִיא אִשְׁתּוֹ
שָׂאֵל מִמֶּךָ בְּתַפִּילָתוֹ	יִוְשַׁבְתָּ בְּצַל קוֹרְתּוֹ
וַיִּפֶק רְצוֹן מֶה'	עֲזָרֵי מַעַם ה'

אף מחרוזת זו מסיימת בשיבוץ מקראי 'עזרי מעם ה' (תה' קכא, ב) היפה בשיבוץ הזה, שהמלה עזרי באה בו במשמעות של 'אעשה לו עזר כנגדו' (בראשית ב, יח) ועל פי דרשת חז"ל 'אם זכה-עזר, ואם לאו — כנגדו' (בר"ר יז). זהו איפוא שיבוץ שונה הוראה, המשתלכ יפה בטקסט בצד הצירופים והמרכיבים המקראיים האחרים שבמחרוזת, וזהו היסוד המקראי בשיר, בצדו אנו מוצאים שיבוץ מברכות הנישואין (טור 3). כדרך שראינו לעיל שיבוצים מלשון התפילה, אלא שלשונות התפילה במחרוזת הקודמת קרובים היו ללשון המקרא, וכאן עומדת לשון הברכה בתחומה של לשון חז"ל. יתר על כן, אנו מוצאים כאן תבניות מדרשיות מובהקות 'ביתו זו היא אשתו' (על פי בבלי שבת קיח ע"א) ואפי' ארמית 'ברך בכני חיי ומזוני' (בבלי מועד קטן כח ע"א).

עניין אחר ללמוד ממנו במחרוזת זו הוא החרוז, המלמד על המבטא, כגון 'ארצות — ארוסות. חרוז זה מצביע על מבטא הדומה של צ — ס, וכן החרוז חני (בחיריק) — מזוני (בצירה) — מלמד על דמיון הגייה בין שתי תנועות אלה, אך זהו עניין למאמר אחר.²⁶

במחרוזת זו המרכיב העיקרי הוא בכל זאת היסוד המקראי, אך יש שמחרוזת שיר זו או זו תהא מבוססת על לשון חכמים: כגון בשיר 'אספר פלאיך'²⁷

יִלְמַד אִישׁ מִבְּרִיתֶךָ [של עצי הדקל]
לְהִיט שְׁפַל עֲנֻתֶךָ
כִּי לְפִי גִדְלֶתְךָ נִגְד מִרְגְּלוֹתֶךָ עֲנִפִּיהֶם חוֹרִים

עו ז, ה) בורא אילנות טובות ... לא חיסר מעולמו (אספר פלאיך ת, א) הון אונתו ואת העולם ... ומשביע לכל חי (לאל עושה נפלאות ת, ב)

26 לפי שעה ראה מ' ברה"ש במאמרו המפורט בהערה 87 עמ' 172, והע' 31.
27 ח"ל ח, א.

שירה של לשון המשנה, ויש בלשון זו כדי להזכירנו את הלשון של השירה העממית שבתלמוד.²⁸ שרק שרידים ממנה הגיעו לידינו.

השמות, הפעלים, הצורנים ומלות הקישור כולם מלשון חז"ל הם באים. קטע זה הוא דוגמה לקטעים דומים אחרים, כגון בשיר 'אם קמי קמו'²⁹ דחיתי באמת הבנן / את דבריהם בכל עניין / נאמן עלי הדין...

השימוש בלשון חז"ל בולט במיוחד, כשהמשורר מפייט תכנים מספרות האגדה והמדרש. ביטויים ומטבעות לשון מן המקורות משתבצים אז בתוך ההקשר של דברי השיר. כך למשל בפיוט 'תנו עוז לאלהים'³⁰

אֶל יוֹצֵר יְצוּרִים / בְּרָא בְעוֹלָמוֹ / שְׁנֵי מְאוּרִים עוֹמְדִים וּמְאִירִים
לְעוֹלָם מְשֻׁמְשִׁים ... וְדַבְרֵי קְטִיגוּרָא / קְטֻרְגָה לְכָנָה / עַל חֲמָה
וְאֶמְרָה / מְלָכִים בְּחֻבְרָה / אֵינָם מְשֻׁמְשִׁים

בראשית הציטטה יש מטעמה של לשון התפילה ומן האווירה של ברכת 'יוצר המאורות'. אך המשך הדברים עומדים בעולמה של ספרות חז"ל הן בתוכן (כבלי חולין ס ע"ב) והן בלשון: שושים שאינם במקרא, מלות לעז שאולות, צורות ואוצר מלים מלשון חז"ל — כל אלה מביאים את אירת המדרש והאגדה אל העניין שבשיר.

משוררנו לא זו בלבד שהוא משתמש בלשון חז"ל בדרכים שונות, אלא אף נוהג בה מנהג של חשיבות, וכדרך ששיבץ שיבוצים מן המקרא שיבץ אף הרבה מדברי חז"ל. ואף כאן יש שהשיבוץ כלשונו, ויש שהוא בשינוי לשון, וכדרך כלל זהו שיבוץ כהוראתו, אך ישנם לא מעט שיבוצים בשוני הוראה. דוגמה לשיבוצים מספרות חז"ל נמצא בשיר 'אל אלקים ה'³¹

נְפִשִׁי לְעִבְרֹוּ בִיקְשָה / מִי מְעַבֵּב שְׁאוֹר שְׁבַעֲיָסָה / וּמְלָכוֹת קְשָה / דִּינָא
דְּמְלָכוֹתָא דִּינָא

העניין לקוח מברכות יז, ע"א, והביטוי שאור שבעסה משובץ משם, המטבע 'דינא דמלכותא דינא' אף הוא שיבוץ כלשונו. ובסיומו של אותו השיר 'הוא בכתמיו יחזיר ליושנה עטרה / פתח תורה וכתר מלכות וכהונה' ואף כאן ניכרים השיבוצים מיומא סט ע"א, וממסכת אבות ד:יז.³²

28 כגון הקטע 'אוי לי מכית בייתוסי' (פסחים נז, א) על השירה העברית בתקופת התלמוד ראה: א' מירסקי ירושלים, שנתון לדברי הגות וספרות ב (תשכז) 161–179

29 ת"ל ח, ב.

30 שם ז, ב.

31 שם ה, ב.

32 דוגמאות נוספות של שיבוצים מלשון חז"ל ושימוש בלשון יימצאו בשירים הרבה, כגון 'כלתה פרוטה / ביתי ריקן... (פתוח תפתח ד, ב) ובהמשך שם 'עמך ישראל צריכים פרנסה' 'ככלב וכעורב פרנסוני' והלשונות על פי סנהדרין צז ע"א, ברכות ג, ע"ב בבא בתרא ח, עא ובשיר אחר (אחזה דעי א, א) 'אם פגע בך מנוול זה ... אם אבן הוא נימוח ... בלי מלח ממון חסר ... טול קיסם ... טול קורה' על פי סוכה נב ע"ב תוכותו סו ע"ב, בבא בתרא טו ע"ב.

שירת האזהרות ולשונה

סוג שירה העומד בתחומה ובסימנה של לשון חז"ל הוא הז'אנר של השירה הדידקטית זו שירת האזהרות,³³ הבאה לפייט ענייני מצוות ופרטי הלכות. סוג זה נמשך מן המסורת הספרדית³⁴ ומסורת זו מציעה לפנינו שני סוגים של שירי אזהרות: הסוג האחד כולל את הפיוטים העוסקים בכל תריג המצוות ומזכירים אותן בקיצור וברמז. אלה הם הפיוטים המיועדים לחג השבועות כגון פיוטי האזהרות לרבי שלמה בן גבירול.

הסוג השני של פיוטי האזהרות כולל פיוטים המפייטים כל ההלכות ופרטיהן בנושא מסוים. בפיוטים אלה ניכרת המגמה לתלות דברי ההלכה ופרטיה בחכמי התורה ובגדולי ההלכה. לפיכך נוטים הם אל לשונם של חכמי ההלכה, לשון המשנה והתלמוד. דוגמה מובהקת לענייננו נמצא בפיוט האזהרות שכתב רבי יהודה הלוי לשבת הגדול ופירט בו הלכות הפסח, זהו הפיוט 'הקבצו ושמעו בני יעקב'.³⁵ הכולל הרבה לשונות של הלכה לא רק במושגים הלכתיים מובהקים כמו בעור חמץ, אבוקה, להגעיל ברותחין, כך פולטו כבולעו. וכד', אלא גם בלשונות של תיאור בשיר גופו.

מסורת זו השפיעה, בודאי על רדב"ח, כשכתב את שני פיוטיו הדידקטיים: האחד בהלכות תפילה ובהנהגת הבוקר והאחר בהלכות שחיטה, ובשניהם נמצא הרבה מאוד מלשון ההלכה, כגון:

חֵיב אָכֵם לְהִתְעַטֵּף בְּצִיצִית לְפָחוֹת בְּקָרִיאת שְׁמַע וּתְפִילָתוֹ
וּמְצֻנְתוֹ לְהִיטֵן עָלָיו כֹּל הַיּוֹם בְּצִאתוֹ לְדֶרֶךְ וּבְכוּאוֹ וּבְלֶכְתוֹ
חֻבַּת הַיּוֹם הוּא וְלֹא חֻבַּת לֵילָה וְסוּמָא חֵיב בְּעֵשִׂיתוֹ
וְהִיָּה לָכֵם לְצִיצִית וּרְאִיתֶם אוֹתוֹ

סיום המחרוזת בשיבוץ מקראי (במדבר טו, לט) הוא מן המסורת של פיוטי האזהרות בספרד, שכן סיים רבי יצחק בן ראובן הברצלוני אזהרותיו³⁶ וכך מסתיימות אזהרותיו של ריה"ל. שאר טורי המחרוזת כתובים בלשון הלכית מובהקת, חוץ, כמובן, מאותם זכרי לשון לפסוק המקראי שבטור השני (דברים ו, ז). מ"מ בעקבות מסורת השיר ועל פי דרישות הז'אנר נוטים שני השירים הללו, שהם בעלי היקף, לאמר הרבה מדבריהם בלשון ההלכה.

33 וראה ערך אזהרות שכתב מ' זולאי באנציקלופדיה העברית (ירושלים תשט). וראה ע' פליישר, שירת הקודש העברית בימה"ב, ירושלים, תשל"ה, במפתח.

34 ספרד קיבלה סוג זה מן הפיוט המזרחי, ומפורסמות הן אזהרותיו של רסג, וראה פליישר, שם.

35 דיואן ריה"ל, מהדורת בראדי א-ד, ברלין תרנד-תרץ, ד, עמ' 53.

36 'אי זה מקום בינה' דודון א 2620, נוהגים כרב קהילות צפון אפריקה.

לשון הפיוט והשירה

מדרך הטבע הוא שמשורר יושפע מן השירה שקדמה לו, ויראה עצמו ממשיכם של קודמיו. במסגרת אותה מסורת יוצאים גם המשוררים החדשנים וה'מתקוממים'. לפיכך לא ייפלא כי לשון הפיוט והשירה בימי הביניים לא תהא נעדרת משירתו של רדבא"ח. דבר זה דורש הסבר: לשונם של פייטני ארץ ישראל זו הלשון הקלירית רחוקה הייתה ממשוררי צפון אפריקה במאה ה"ח, שלא נשרדו במחזור הספרדי פיוטים בסגנון הקליר וממשיכיו.³⁷

לפיכך הלשונות ה'קליריות' שהסתננו לשירת רבי דוד מקורם בעיקר בשירת הקודש הספרדית. אמנם שירת ספרד נאמנה ללשון המקרא הייתה, כפי שראינו לעיל, ברם דורות ראשונים של משוררי ספרד כולל רשב"ג השתמשו לא מעט בלשון הפיוט הקדום, עוד זאת אף ששירתם של רבי משה אבן עזרא ורבי יהודה הלוי, שהיו מדקדקים הרבה בענייני לשון, טהרנית הייתה, לא נמנעה, בחלק הקודש שבה, לקלוט משהו מלשון הפיוט הקדום מתוך מאגר זה כאות המלים הפייטניות בשירת רבי דוד. הן אינן מרובות ככל אך אי אפשר להתעלם מהן. הפועל 'צם', שיסודו בל"ח³⁸ במשמעות גאם, אמר, מזדמן ככעשרים שירים וגם בהטייה לגוף ראשון ולגוף שני. מלבד פועל זה נמצא עוד פעלים עלולים בודדים על דרך ע"ו: קָהַתִּי⁴⁹ צָרִי⁴⁰ ואפילו פועל כמו 'דרושים מעשיו' / אלקים אשר שו'⁴¹ שיוה צורה פייטנית מובהקת, שיש בה מעבר מבניין לבניין (מפיעל לקל) ומגזרה לגזרה (לי < עו). גם שמות העצם הפייטנים אינם עולים על חצי תריסר: אַהֲבִי⁴², טִיף⁴³, לְחִשׁוֹן⁴⁴ עֲלִצוֹן⁴⁵, צַפְצוֹף⁴⁶, תַּעֲלֵל⁴⁷.

- 37 עם זה ידוע ומפורסם הפיוט 'אם אָפֶס רבע הקו' לרבונו אפרים מרגנשבורג, שזכה למקום כבוד בסדר הסליחות הספרדי, אף לשונן של כמה מההושענות הספרדיות יש בהן מטעמו של הפיוט הקלירי, אך זהו מעט שבמעט.
- 38 צורה זו מתועדת בלשון חז"ל (תוס' נזירות ד, ז וראה מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, תל-אביב תרצ"ו, עמ' 155). אך השימוש בה מאפיין את לשון הפיוט והיא בנויה על דרכו.
- 39 הצורה מצויה בשירים: עת נחלי (ג, א, אבוא ביתך (ה, א) אשא דעי (י, א), אל חי (ז, ב), בני שמעו (מ, ב) זה היום (מ, ב).
- 39 ה' דומיה לך (ד, א).
- 40 אשא דעי (י, א)
- 41 לרוד תהילה (נב, ב)
- 42 ארוממך (לו, ב).
- 43 אשא דעי (י, א)
- 44 אל אלהים (ה, ב)
- 45 אזכור תהלות (לו, ב)
- 46 אני היום (יג, א).
- 47 אזמר לאל (כה, ב).

לשונה של ספרות העיון

הרבה יותר קלטה שירת רדבא"ח מלשון הפרוזה לסוגיה. ובעיקר מתוך ספרות ההגות והמחשבה, וכולט הדבר בתארים השונים המתייחסים לבורא, בעיקר בשירת יג העיקרים, שבה נזקק המשורר לביטויים ולמלים שנוצקו בספרות העיון, ומהם שעברו לשירה עוד בימים קדומים, כגון בשירי העיקרים המפורסמים 'אדון עולם'⁴⁸ 'יגדל אלקים חי'⁴⁸, נדגים ענייננו בשתי מחרוזות שירה משירים שונים העוסקים בעיקרים:

נִמְנַע יְחִיד קְדָמוֹן בְּלִתּוֹ / וְאֵין לוֹ גּוֹף בְּכַרְיוֹתָיו
נְעָלָם הוּא מֵצַד מֵהוֹתּוֹ / נִגְלָה מֵצַד פְּעוּלוֹתָיו⁴⁹

ה' אָחַד וּשְׁמוֹ אָחַד / וְלֹא כְּשֵׁאֲר הָאֲחָדִים

וְשְׁנֵי עֲמוֹ לֹא נִתְיַחַד / בְּשִׁקְלִים הַנִּפְרָדִים⁵⁰

המלה מהות, הריבוי שכלים, מלת היחס מצד בהקשר שלפנינו הם חידושיה של ספרות העיון הביניימית, ומן המלים האופייניות לה ביותר. גם מלים השייכות לרבדים קדומים יותר באות במשמעות שנתייחסה להם בימה"ב לענייננו: נמנע, קדמון, נעלם, גוף — ואף הן אופייניות ביותר להקשר לנושא. מתוך ספרות ההגות ומשאר סוגים של ספרות העיון בימי הביניים נוכל למצוא בשירת רדבא"ח עוד לשונות רבות, כמודגם בזה: מחויב המציאות⁵¹ עילת העילות⁵² סבת הסיבות⁵² מבחר המין האנושי⁵³ ארבעת חושיו⁵⁴ ספירות⁵⁵ נפשי רוחי ונשמתי⁵⁶ ומספרות המסורה והדקדוק אנו מוצאים חסיר וחליף ויתיר⁵⁷ וכן פועל שם ומילה⁵⁸ משעלו ובאו אל השירה נושאים חדשים מעולם העיון וההגות, הביאו אלה אתם כמה וכמה מדרכי הביטוי וממטבעות הלשון שלהם.

משוררי ספר שטהרנים היו מתוך הכרה, וסירבו להכניס לשירתם לשון שאינה מקראית. נפתלו עם לשון ההגות וכמעט שיכלו לה, והביעו רב דבריהם בלשון המקרא. משוררים אחרונים, שלא הקפידו על פוריום מקראי, ונהגו מנהג קדושה בכל רובד לשון עברית. וכל השייך לכל המקורות העבריים של ספרותנו נראה

48 דיון בפיוטים אלה ראה: א' חזן, פיוטים וקטעי תפילה מן הסידור, ירושלים, תשל"ט 26–33.

49 אחוה את דעי ת"ל (א, א).

50 לאל מראש (ט, א).

51 שם, שם.

52 שם, שם.

53 אשירה ואזמרה (כו, א). הצירוף המין האנושי מסומן אצל אבן שושן כחידושה של הספרות החדשה!

54 אודה לאל (ה, ה).

55 משכיל שיר (יא, א).

56 אהלל יושב (כג, א).

57 אחוה דעי (א, א).

58 אחי שעו (פב, ב).

בעיניהם נשגב ומרומם וראוי לכוא בשיר, היו בהם שכללו כשירתם מכל אוצרות הלשון כולם, והעמידו לשונות ורבדיהם זה בצד זה. נשוה רעיון מספרות ההגות המופיע בשירת רבי דוד לאותו רעיון עצמו כפי שהוא ב'שקל הקודש' לרבי יוסף קמחי. בתוך שיר תוכחה ארוך למדיי מביא משוררנו טיעון כנגד הגאווה:

כבוד — איך יתאוּה אָנוּש נוצר ממים,

וְעָבַר מְעַבְר הַשְׁתָּן פְּעַמִּים.⁵⁹

אותו הרעיון כפי רבי יוסף קמחי שש מאות שנה קודם:

אֶתְמָה עַל כָּל אָדָם מְשָׁכִיל / אֵיכָה אֵין אֵל לְבוּ נוֹתָן

אֵיךְ יתְנָאָה אָדָם עָבַר / זֶה פְּעַמִּים מְעַבְר שְׁתָּן.⁶⁰

הפעם ההבדל אינו באוצר המלים, שכן בשני השירים אוצר המלים מקראי (חוץ מן המלה 'שתן' המשנאית ששורשה מצוי במקרא) ואולם מבנה המשפט וצירוף המלים אצל רבי דוד בונים דבריו כמשפט משועבד ארוך בעל תבנית של משפט ייחודי בפתיחתו ומשפט מחובר. משפטיו של קמחי אף הם עשויים משפט מורכב אך כל יחידה אוטונומית לעצמה וכוללת את כל מרכיביה (הנשוא 'עבר' במשפט השני של רדבא"ח מתייחס לנושא 'אנוש' במשפט ה'משעבד'). בין כך ובין כך מצאנו גם משהו מן המקצב והתבנית של ספרות ההגות המשתלבים בשירת המוסר וההגות של רבי דוד.

חידושי לשון וחידודי לשון

עד עתה ראינו שימושו של המשורר ברובדי הלשון אם בדרך השיבוך והשילוב של פסוקים, קטעי פסוקים, ביטויים ומטבעות לשון ואם בדרך של שימוש חופשי באוצר המלים שבעברית לרבדיה (כולל ארמית), כשהשתמש מקבל את המלה כצורתה, כפי שהיא במקורות.

עם זאת הזכרנו את גישתו הפתוחה של משוררנו ללשון המקרא, וראינו בקצרה כיצד הוא משנה מלשון המקרא ומעמיד צורה חדשה. דרכו של המשורר בהעמדת צורות חדשות ושימושו בהן, והשאלה עד כמה נשאר רדבא"ח צמוד לכללי הדקדוק הנורמטיבי, ומה הם השינויים והחריגות הניכרים — אלה הן שאלות מרכזיות במאמר זה, לכאן שייכים גם שינוי משמעות שנתגלגלו במלים כנתינתן, ומשחקי המלים המגלגלים צורה כנגד צורה. וכמובן, חידושי הלשון הנובעים מכך. כדוגמה לעניין זה נביא את שכבר רמזנו: השימוש בשם עצם פרטי במשמעותו המילונית הכללית, או בניסוחו של ילין 'שם פרטי בתורת שם כללי'.

59 אדם ילוד אשה (א, ב).

60 ח' שירמן, השירה העברית בספרד ובפרובאנס, ירושלים ותל אביב תשט"ז, ב עמ' 5.

לדרך זו מסורת ארוכה בספרות העברית החל במשחקי מלים שבמקרא.⁶¹ דרך קישוטי הצימודים בימי הביניים ובעיקר הצימוד הנעלם⁶² ועד לשימוש בשם הפרטי כשם כללי בתוך הקשר כגון בשירתם של אלהרייזי⁶³ ושל טודרוס אבולעפיה.⁶⁴ בשירת איטליה אנו מוצאים שיר שלם שכולו שמות עצם פרטיים⁶⁵ הבונים, כמובן, משמעות ועניין.

רבי דוד משתמש בדרך זו במידה גדושה, ובמקורות שונים הוא מוסיף את תוארו של השם כחלק ממשחק המלים כגון 'רב חסדא' במשמעות של 'רב חסד' ובעל חסדים רבים. וכפי שנראה מן הרשימה, השמות באים ממקורות שונים והם כוללים גם שמות פרטיים של מקום וכד'.

כשהמשורר מבקש על גאולת ישראל, זו הבקשה בת אלפי שנים ואלפי גוונים ודרכים. מוצא הוא דרך מקורית ואומר:

קְדוּשׁ גְדוּל דְּעָה קוּמִם מְחֵלָה נוֹעָה⁶⁶

שמות שתי בנות צלפחד (במ' כז א) הראשונות באים לתאר את כנסת ישראל החולה (תּרִיתִי מִשְׁמַע) ונעה בגלות. בשיר אחר מתלונן המשורר על קשי השעבוד ועל עול הגלות ובתוך כך שולח קללה אל המשעבדים והמציקים:

תִּפְתַּח אֶרֶץ תְּבַלַּע דֶּתָן / וּתְכַסֵּ עַל עֲדַת אֲבִינָם⁶⁷

לשונו של פסוק בתהלים קו, יז ובשינוי קל בלשון השמטת וא"ו 'ההיפוך' לפני הפועל תבלע ובכך הפכה הוא"ו השניה לוא"ו החיבור ותכס. אך שינוי המשמעות רב: לא סיפור דברים אלא בקשה וקללה, לא שמות פרטיים אלא שמות כלליים (קללה ל'דת' של מישהו היא, כמובן, עניין שנולד במרחב המוסלמי).

רב משחקי הלשון בשמות הפרטיים באים כדברי שבח וביטוי לידידות בשירי השבח לאנשים חיים ובשירי המספד למתים: בקינה על מות רבי יעקב מלכא מכונה הנפטר:

רַב תְּכִיבָה רַב עֵינָא / רַב חֶסְדָּא רַב תְּנִינָא⁶⁸

חכיב הוא כבכת עין רב חסד ורב חן.

ובקינה על מות רבי עמרם דיוואן מקונן המשורר:

עֲמָרָם נִבְחָר / נְקִי כְּצִמְרֵ צֶחֶר⁶⁹

השם עמרם בא גם במשמעות הארמית 'עמר' – צמר. וברכות ושבח ל'יקרא דחיי'. בדברים לכבוד רבי יעקב עייאש (בנו של רבי יהודה עייאש הידוע) שד"ר

61 ראה ד' ילין, לתורת המליצה התכנית, כתבים נבחרים ב ירושלים תרצ"ט עמ' 1-149.

62 ד' ילין, תורת השירה הספרדית, ירושלים, תשל"ב² עמ' 216 ואילך.

63 אלהרייזי, תחכמוני, מהדורת טופורובסקי, חל אביב, תשי"ב.

64 טודרוס אבולעפיה, גן המשלים והחידות, מהדורת ד' ילין, ירושלים תרצ"ד-תרצ"ו מבוא XX-XIX.

65 ראה א"מ הרמן, תולדות הפיוט והשירה, רמת גן תשל"ג, עמ' 263.

66 אביעה רנני (ו, א).

67 אתה ה' עד מתי (ו, א).

68 יום פנה זיו (פכ, א).

69 אויל דמעה (פה, ב).

מירושלים, המשורר מאמצו אליו וקורא לו 'רב ריחומאי רב אחאי', לאמור אהובי ואחי. בהמשך השיר קורא המשורר לבני הקהילה לתרום לירושלים 'אש כמתנת ידו ... כל אֶחָד לְפִי כְבוֹדוֹ רַב הוֹנָא רַב חֶסְדָּא',⁷⁰ משמעות השמות מי שהוא רב הון הוא נתבע גם להיות רב חסד ולתת לפי עושרו. ובכרכה אחרת

'קיים לקרוא בתוך עמי ... איש נְעָמִי בֶן שְׁלוּמִי — אֶתִּיהוּד',⁷¹

שלושה שמות פרטיים בתוך ברכה לאיש ציבור בשם מסעוד, ואמר עליו שהוא אדם נעים אוהב שלום ובעל הוד, ובכרכה אחרת לאדם אחר: הוא אומר 'יהי רב שלום בחילו / אחי טוב ואחי נעים'.⁷² יש ששמות מקומות מציינים את המשמעות הכללית הטמונה בצליל שהמלים נושאות, כך כשהוא מתאר את ישראל הנתונים בגלות כנגד מצבם בעבר 'מיטבתה נסעו חנו בעברונה' יטבתה לשון טוב, ועברונה לשון עברה וזעם וצרה, והעניין כולו על פי לשון הפסוק (במד' לג, לד). הגויים מתנכלים לישראל ורודפים אותם.

'סוד יְעָרִימוּ עַל עַמָּךְ, דוֹדֵי / מְשַׁנְאֵיךְ אוֹמְרִים נִלְכָּה דוֹתִינָה',⁷³

על פי המדרש לבראשית לו, יז.

השם הפרטי המעניין ביותר בשימוש מעין זה מצוי בשיר 'יום בו צר עליות' שעניינו תוכחה ותשובה לציבור, ושם הוא מוכיח

'נְחַפְּשָׁה זֹאת נְחַקְרָה הֲלֵא הִיא כְּרַבַּת

מִבְּנֵי עַמְּנוּ דְכָרֵי חוּל בְּשַׁבַּת',⁷⁴

יסוד הדברים בפסוק '...הלא היא ברכת בני עמון (דב' ג, יא) והיטה המשורר את הצורה, לאמור הרבה מבני עמנו לוקים בדבר זה. המשורר לא רק מטה את השם הפרטי, יש שהוא מחלקו ומשתמש בו כשתי מלים. בקינה על מות אלישע עטייא מבקש המשורר 'אלי שע רצה נשמתו ושים כבוד מנוחתו',⁷⁵ ובקינה אחרת על מות אדם צעיר מביע המשורר צערו על האב השכול 'לבי למו אב יהמה כחלילים'.⁷⁶ נטל המשורר לשונו של הפסוק ('יש' מח, לו) וחילק בו מלה והוציא את הפסוק לעניין קינתו. קישוט זה דורש מן הקורא להיות ער למשמעה הראשוני של המלה, גם אם היא עצמה משמשת כשם פרטי, וכבר אין הדעת ניתנת למשמעות המקורית שבה. הקורא נדרש להאזין לצליל העברי ולקשור אותו למשמעות העולה ממנו, ואף להבין את משחק הלשון ואת העוקץ הטמונים באמירה.

70 לתורה ולתעודה (מו, ב).

71 להודות טוב (נג, א).

72 אהלל אביע (נח, ב).

73 שיירו לדוד (י, א).

74 יום בו דר עליות (ב, א).

75 לזאת יחרד לב. (פה, א).

76 אחי קוננו (פג, ב).

שיבוצים שוני הוראה, קלמבורים ומשחקי לשון וצליל עשויים להיות גורם לחידוש צורה וליציקת מטבעות לשון ודפוסי תחביר, מתוך העברה זו שמעביר המשורר פסוק נתון לפנינו שלו. נתבונן בקטע מתוך ההקדמה של רדבא"ח לספר שיריו

"ובכן אבוא אל המלך, אשיר לו כדת ... לפועה' לי אתן צדק. כל אמרי פי אלקטה נא ואספתי באומרים אחר הקושרים אות באות תיבה בתיבה ... בניתי לי בתים מלאים מטוב הארץ, אמירה נעימה כתיבא יהיבא, שירה וזמרה שמורה בקול וערוכה..."⁷⁷

המשפט הפותח משובץ, כמוכן, מאסתר ד, טז כשינוי לשון קל 'אשר' שבמקרא הפך ל'אשיר', והפסוק קיבל משמעות אחרת לאמור, אבוא אל המלך ואשיר כראוי לבורא עולם. עוד נלמד ממשחק לשון זה קרבת הצליל כפי המשורר בין חיריק לסגול. בהמשך לפועה' לי אתן צדק' על פי איוב לו, ג, וחילק המשורר מלת פועלי שבאיוב לשניים. ומלת פועה שנתה גוון ממשמעה הרגיל, כלומר פועה לי מי שנתן בי כוח הדיבור והשירה, ועל דרך המיטונימיה מציין שורש פעה. עניין הדיבור והשירה. 'אלקטה נא ואספתי באומרים אחר הקושרים' אף כאן המקור גלוי (רות ב: ז) ושינה המשורר מא' לע' אומרים מציין כאן שירים שאמר המשורר, וכך מתקבלת צורת ריבוי ל'אמר'.

אחר הקושרים שינה כאן 'צדי בשין', ומשמעות 'קשר' בפסוק ז הוא כמשמעות חבר — חיבורי דברים, הקושרים ומחברים מלה למלה תיבה בתיבה... 'בניתי לי בתים' (קהלת ב, ד) כאן כמשמעות בתי שיר והוא תרגום שאילה ששאלו אנשי תור הזהב מן הערבית 'בתים מלאים כל טוב' מן המלה המסיימת את השיבוץ הקודם נמשך המשורר אל פסוק אחר (דב' ו, יא), וממלת טוב שבשיבוץ בא אל הביטוי טוב הארץ (יש' א, יט), ושינה בו מ'צ ל'ש' ונתקבלה המלה 'ארש' מלשון ארשת שפתיים, ועל פי טיבה מצויה היא כבר בלשונו של הקליר. 'אמירה, נעימה, יהיבא, כתיבא' הוא מדרש של חז"ל (בבלי שבת קה, ע"א) למלת אנוכי בנוטריקון. והסב המשורר את הביטוי אמירה נעימה אל השיר, והביטוי יהיבא כתיבא אל הדפסת השירים שבכך יינתנו כתובים לפני הקורא, ויהיו מזומנים לו. המשפט 'שמורה בקול וערוכה' מביא אותנו אל שמואל ב, כג, ה כשינוי סדר המלים ובעיקר כשינוי פ — ק, ורצה לומר אע"פ שהשירה נתונה לפני הקורא, נעימותה תלויה בנעימתה, והכול שמור ותלוי בקולו של המפייט והמזמר את השיר למעשה. חידושים ושימושי לשון הנובעים ממשחקי המלים מצאנו גם בשירתו, כגון שבשיר הודאה על ירידת גשמים הוא מבקש על ישראל אשר 'לקו שבר על שבר / דבקו צערים'⁷⁸ אמר המשורר צער נדבק לצער ונצטרפו לצרה אחת גדולה. והעמיד המשורר צורת רבים לצער ואמר 'צערים' ונתקבלה צורה לא רגילה המצויה אמנם כבר

77 ת"ל מבוא (א. א.) ויש בעניין זה גם ללמדנו על דרכי מבטא והגייה.

78 יסתבך יה שמך (כג, א.)

בפיוט הקדום (יניי), אך לא באה זו לידי שימוש אלמלא 'שיחק' המשורר בלשון המקורות (בבלי שבת ל, ע"א) 'דבקן שערים זה בזה'.

חידושי משמעות וצורה

מסוג אחר הם חידושי הלשון, שאינם מותנים בפסוק המשובץ או במשחק המלים אלא עולים מתוך הבעת הדברים עצמם ללא מגמת לוואי. משוררנו, שכלל בשירתו מכל רובדי הלשון העברית, וכל המרחבים פתוחים היו לפניו, נזקק לחידושי לשון רק כתבלין לשירתו. להלן נרשום חידושים שונים משירת רדבא"ח, שאינם רשומים במילונים או שהם רשומים על פי מקור מאוחר יותר. יש, כמובן, שהחידוש הוא במשמעות נוספת למלה הנתונה כצורתה במקורות, והמשורר מוסיף לה משמעות, בדרך המיטונימיה על פי רוב. מסוג זה הוא שימושו במלים האלה: גזרה⁷⁹ = נדחת, נכרתת.

נפשו תהיה גזרה / אוכל כתמרה / ביום הכפורים (אספר פלאיך ח, א)
דין⁸⁰ = עונש קשה.

דינים לעוברי עבירה (אחזה דעי א, א).

למנצח = שיר, מזמור.

נר לבן ישי תאיר תזריח / אז נשיר מזמור ולמנצח (אבא ביתך ה, א)
מעברה = מעבר, שם פעולה של עבר קל.⁸¹

כל עברה זעם וצרה / על ראשך עברו מעברה (לדוד שיר ידידות כו, ה)
נכסה⁸² = תורת הנסתר והסוד.

נדרשת כשבעים פנים / מהם נגלה מהם נכסה (למדני אל המתנשא מ,

א)

תקופה⁸³ = חנק.

לא הועילו כי אחזתהו תקופה (לבכי ולמספד פז, ב)

במקומות אחרים מסתכם חידושו של המשורר בהעמדת צורות ריבוי שאינה מצויה (קנה המידה שלנו הוא המילון בלבד) או צורת יחיד שאינה מצויה.

כך מעמיד הוא צורת רבים למלה דיו 'משפתכות כמה דיות' / לכתוב בספר תושיות' (אל הלקח הארון פז, ב). למלה הדר 'נאספו בו כל הדרים' / פקודי ה'

79 כנראה בעקבות 'ארץ גזרה' (ויקרא טז, כב) והקשריו, והשווה מאמרו של מ' בר אשר (הערה 87) עמוד 175.

80 בהשפעת המושג דין בקבלה.

81 אבן שושן מביא משמעות זו כחידוש של הספרות החדשה ומצטט את אחד העם.

82 אין לו ערך בפני עצמו כמילון ובערך 'נגלה' רשום 'תורת הנגלה' והיפוכו 'תורת הנסתר', ונכסה עניינו שם מכוסה.

83 המלה משמשת במשמעות זו בערבית של יהודי מרוקו, בעיקר כקללה לאדם שנוא כשהוא משתעל. ממורי פרופ' מ' בר אשר למדתי שיש למלה זו גם פועל מוטה.

ישרים' (אל משורש ארש נה, א). הצורה סלעות כריבוי לסלע 'ולשפנים — מחסה סלעות' (לאל תמים דעים יא, א) והשינוי המעניין ביותר הוא צורת היחיד צחצח מן המלה צחצחות (יש' נח, א).

'שמן קודש תמשח / ונשמת שח / תשביע בצחצח

גם חידושי הפועל אינם מרובים. וכך אנו מוצאים צורת התפעל לשורש חוה 'סוד האל לנו יתחוה' (למדני אל המתנשא מ, א). חטב — קל, 'אותנו חטוב יחטוב' (אענה חלקי טז, ב) במשמעות יעלה וינשא על פי אונקלוס לדברים כו, ז. המילון מכיר צורות פעיל והפעיל למשמעות זו, אך לא צורת הקל. שחל — קל 'מבין עמים אותם שחול' (שם) במשמעות שלוף והוציא על דרך 'כמשחל בינתא מחלבא' (בבלי ברכות ח, ע"א) תיג — פועל רשום במילון לתגי אותיות, ובשימוש של משוררנו נרדף למוכתר ונושא עטרה:

'יום הגעף לשנים י"ג / תהיה מוקתר ומתויג (בית ישראל נד, ה).

ערך — הופעל: במשמעות סידור דברים 'על השולחן יערך / לחם משנה לכבוד יוצרך' (אשירה שיר יד, א). מעניין לעקוב אחר צירופי לשון מסוימים ודרך רישומם במילון. אבן שושן מביא את הצירוף יראת הרוממות כחידוש של הספרות החדשה, והוא מצטט את אחד העם. והנה ביטוי זה, הנראה לנו כל כך שייך לימה"ב בא באחד משירי חסין 'נעבד יראוי ביראת הרוממות' (אודה לאל — ה.ב.) ויש לשער שלא הוא חידשו. מכאן החשיבות גם לעצם השימוש בצורות נדירות המעיד על צורה ותפוצתה, ויש בזה כדי ללמדנו על גלגולה של צורה תוך העמדת קצה החוט למעקב גמור אחריה. אלה הם חידושי לשון המלמדים על רוח יצירה ויחד עם זה נמצאנו למדים, כי הפייטן לא נטל חירות רבה מדי לעצמו, שלא נהג הפרזה בדבר זה.

שימושי לשון

לא רק אופן השימוש ברובדי הלשון ובצורות מחודשות מעמיד לזונו של המשורר. לא פחות מזה, ולעתים יותר, קובעת דרכו בהעמדת המבע ובמידת היענותו או אי היענותו לכללי הדקדוק הנורמאטיבי. כבר ראינו את המבנה המסובך של המשפט בספרות העיון נותן אותותיו והשפעתו על עיצוב משפטים בנושאי הגות ומחשבה בשירת רדבא"ח. הדוגמאות שהבאנו עד עתה בסעיפים שונים מלמדות על כתיבה במסגרת הכללים והעקרונות של דקדוק הלשון המקובל במקרא ובמשנה. אך כיוון שמשוררנו לא נמנע מלקבל השפעה מספרות העיון של ימי הביניים, וזו, כידוע, לא תמיד הלכה בתלם הדקדוק המקובל, בעיקר כשמדובר בספרות המתורגמת מן הערבית, חריגות אלה של ספרות בעלת יוקרה הוכשרו מתוך כך לשימוש, ובלשונות שהן דרך שגרת הדיבור ובמקום שההבעה דרשה לא נמנע רדבא"ח מלהשתמש שימוש חורג מן הדקדוק הנורמאטיבי.

דוגמא בולטת היא בשירי העיקרים ובמניינם. גם כשאין לפני המשורר כל אילוצים פרוזודיים הוא מדבר על 'שלוש עשרה עיקרים'⁸⁴ מתוך שגרת דיבורו שלו, שכך מופיע ביטוי זה במחרוזת המסכמת הנוספת לשיר 'גדל אלהים חי' בנוסחי הספרדים 'אלה שלוש עשרה לעיקרים', וכך במקומות שונים בספרות העיון. מכאן קצרה הדרך שלא להקפיד על התאמה בין שם העצם למספרו, או להיגרר אחר הצורה החיצונית שלמלה, וכך נמצא בכמה מקומות לצורך החרוז ואף שלא לצורך החרוז: 'לא אלוהי הרוחות / בידו ארבע מפתחות' (לכו בני ז, א) 'אכול סעודות שלושה / בחשיקה בחפיצה' (אשירה נא יד, ב) 'מכות עשרה / חרון אף ועברה' (לצור גואלנו לביא) 'מצות שלשה / חרוסת אם תמצא' (לא אל אדום וצח לד, א), ודוק מטבעות אלה ביטויים שכיחים הם בדיבור, ותוך כדי הדיבור לא הקפידו לדייק, שלא להפריע את שטף הדיבור ומתוך כך נצטרפו השמות והמספרים בשתי דרכים הספירה.⁸⁵

מכאן נבוא לעניין התאמת שם עצם לתוארו, אף בזה, לרוב, אין המשורר חורג מן ההתאמה המקובלת, אך מאותן סיבות שראינו קודם וממסורת הלשון שקדמה לו כשטבעה את האמרה 'כל דבר שאין בו רוח חיים זכרהו או נקבהו'⁸⁶ נוהג הוא קולא במקומות שונים. יש כמובן, ששפת הדיבור של המשורר גורמת⁸⁷ כגון 'לילה ראשון צריכה'⁸⁸ 'אוי לי כי חרבה ביתי / חרבה ביתם'⁸⁹ ויש שצורת הריבוי של שם העצם גוררת צורת ריבוי דומה בתואר 'אילנות טובות'⁹⁰ 'נרות דולקות'⁹¹ 'כנים רועים'⁹² ויש שהחרוז גורם 'סיבותיו ידועים'⁹³ 'עבירות דקים'⁹⁴

צורך החרוז מביא את משוררנו פעמים הרבה להוסיף הא המגמה לשם מקום גם שלא לצורך אדורוביאלי⁹⁵ 'מהר קבץ בימה וצפונה / נעים ונדים הקדמה ותימנה'⁹⁶ 'יסד אל בחכמה / ארץ וגם שמימה'⁹⁷ 'עיר ה' שמה / ירושלימה'⁹⁸ מעניין הוא

- 84 מי מכם ויבן אלה / שלוש עשרה הם העיקרים (אחזה את דעי א, א).
 85 דוגמאות נוספות בשירים: אבוא ביתך (ה א) מה טוב יום (טו, א). זה היום (מ, ב). אל חי מעוז (לו, א) ארוממך (לו, ב) ועוד.
 86 מיוחס לראבע ראה תוספות יו"ט נויר כ:ב, אך ראה ר"י רייפמן בית תלמוד א 185.
 87 על הערבית של יהודי מרוקו ראה מאמרו המקיף של מ' בר אשר 'על היסודות העברית בערבית המדוברת של יהודי מרוקו' לשוננו מב (תשל"ח) 161-179 ושם סקירת הספרות ותיאור היסודות העבריים, ומפתח. אל נערץ (מד, ב).
 88 אזיל דמעתי (פד, א) וראה שירי פרגי 45.
 90 אספר פלאיך (ח, א), ולשון ברכת האילנות היא בנוסח הספרדים.
 91 אעיר כנף (לג, א).
 92 יום זה (לה, ב).
 93 אביע אומר (יא, ב).
 94 יום בו (ה, א).
 95 ובדבר זה יש לו על מה שיסמוך ראה למשל יחזקאל ח:יד דברי הימים א כו:ז ואף יהושע טו:ב, זי.
 96 אליך אקרא (ו, א).
 97 אשא דעי (י, א).
 98 לדוד תהילה (נב, ב) וראה גם לאל מראש (ט, א) מה טוב (טו, א) זמר אפצח (לו, ב) ועוד.

שימושו של המשורר בפעל היה כפועל עזר בעיקר כדי לציין המשכיות. אין צורך לומר היה + בינוני על דרך המשנה, כמו 'והסיר פחים צנים / בגופך היו חונים' (אשיר לאל תהילה, כז, ב) וגם בהטיית היה 'אל תהיה חושש' (אחזה דעי א, א) 'עד אן תהיה נרדם' (מאן בעי א, ב) 'ולא אהיה נכלם' (משכיל לשיר יא, א) 'עבודתך יהיה עובד' (אשירה ואזמרה כז, א) 'נפשך תהיה גועלת / רגלך לא תהיה כושלת' (להודות טוב נג, א) ודוגמה אחת אף בהטייה היה לפני פועל מוטה 'יה צור עולם בורא / בתורתך יהיה ידין יורה'... (שיר חדש מט, א).

אף כאן נוכל לסכם ולציין כי הלשון בשירת רבא"ת גמישה דייה כדי להביע עצמה ללא חשש מחריגות לשון ומסטייה מכללים נורמאטיביים, ועם זה יודעת היא להגביל עצמה שלא לפרוץ מסגרות ולא להתיר את הרצועה יתר על המידה. דבר זה אפשר לראותו תוך עיון בשימושי הלשון בתוך הקשרם המלא.

שימושי הלשון בתוך הקשרם

כדי שהפרקים והפרטים הנידונים במאמר זה ייראו לנו בתוך מקומם הטבעי ובדרך חיותם בתוך המכלול השלם, וכדי שנחוש את היחס בין המרכיבים השונים בשירת רבא"ת, נקרא עתה שיר שלם ונראה את מרכיביו ואת יחסם זה לזה בתוך האמירה השירית. כמובן, אין נוסחה קבועה בעניין זה ולא כל השירים שוים במרכיביהם, והדבר תלוי הרבה בסוג השיר וביחסו למקורותיו, על כן יש לראות בשיר זה דוגמה המשקפת את העיקרון בכללו, אך לא את פרטי המעשה:

אל אלהים אשיר שירה

פיוט לחג השבועות מדבר בשבחה של תורה.

בפיוט ג' מחרוזות, בכל מחרוזת חמישה טורים, ג' טורים ראשונים בני שלוש צלעות שתיים ארוכות והאמצעית קצרה. בטור הרביעי ארבע צלעות קצרות.

הטור החמישי הוא טור קצר המסיים במלה ספר.

החריזה: א/א/ב ג/ג/ב ד/ד/ב ה/ה/ה/ה מ [מ] = מלה קבועה המסיימת מחרוזת]

משקל: ח – י הברות בצלעות הארוכות. ג הברות בצלע הקצרה:

סימן: אני דוד חזק

כתובת: שירים נבחרים מיוסדים לחג השבועות למעלת תורתנו הקדושה ובהם על עשרת הדברים וזה יצא ראשונה נועם יעלת חן העלמה נעימה

מקור: תהילה לדוד לט, ב

אֵל אֱלֹהִים אֲשִׁיר שִׁירָה / וְזַמְרָה / כִּי לוֹ יָאוֹת שְׁבַח וְרִיבָה
נָתַן לְנֵי תוֹרָה תְּמָה / תְּמִימָה / אֶלֶף הַדְּרוֹת אֶצְלוֹ טְמוּנָה
יִקְרָה הִיא מְפִינִינִים / וְהוֹנִים / וּפְטָדַת כּוֹשׁ לֹא יַעֲרַכְנָה

- 5 **בַּה אֲנַצַח יִצְרִי / נְאֻשְׁמַח יוֹצְרִי / אֲשֶׁרֵי שׁוֹמְרֵי / וְגַם נּוֹצְרֵי / אֶת דְּבָרֶי**
הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר
- דְּרוּשָׁה בְּשִׁבְעֵים פָּנִים / נְכוּנִים / פֶּשֶׁט רְמוֹ וְסוּד וּדְרָשָׁה**
וְכָלֵל בָּהּ מִצְוֹת אֵל רַם / מִסְפָּרָם / שֵׁשׁ מֵאוֹת וְעֶשְׂרֵי וּשְׁלוֹשָׁה
דְּבָרוֹת שְׁמַיִם הוֹרָה / אֵל נוֹרָא / תּוֹרָה צְנָה לָנוּ מִשֶּׁה מוֹרְשָׁה
מִבְּאֵרִים מְפָרְשִׁים / בְּזֻרְעִים מוֹעֵד וְנָשִׁים / טְהוֹרוֹת נְזָקֵי אֲנָשִׁים / קְדָשִׁים
 10 **הֵלֵא הֵם כְּתוּבִים עַל סֵפֶר**
- חֲמוּדָה רַבַּת מַעֲלָת / תְּהֵלֶת / יִקְרַת הֵלֶת פְּאָר וּגְדוּלָה**
זִינָה הוֹרָה וְהַדְרָה / וּפְאָרָה / לְאֶמְרוּ דוּמִיָּה תְּהֵלָה
קְדוֹשׁ תְּנָה חַיִּי וְכִנִּי / וּמְזוּנֵי / לְעוֹסְקִים בָּהּ יוֹמֵם וְלַיְלָה
נְאֻנֵי תְּפִילָתִי / לֶךְ אֵלֶּה יְשׁוּעָתִי / אַחַת מֵאַתְּךָ שְׁאֵלָתִי / בְּקִשְׁתִּי
 15 **לְקִים אֶת דְּבָרֵי הַסֵּפֶר**

ביאורים ומקורות

1. כי ... ורנה השבח והרינה מתאימים לו .. והוא על דרך לשון התפילה 'כי לך ה' אלהינו ... שיר ושבחה הלל וזמרה...' (תפילת ישתבח). 2. נתן לנו תורה: על פי ברכת התורה '...אשר ... ונתן לנו את תורתו' תמה תמימה: על-פי תורת ה' תמימה משיבת נפש (תה' יט, ח). אלף ... טמונה: שהתורה קדמה לבריאת העולם והייתה גנוזה אצל הקב"ה תקע"ד דורות קודם בריאה וכ"ו דורות מאדם הראשון עד משה רבנו (בבלי שבת פ"ה, ע"ב). 3. יקרה היא מפנינים: על פי מש' ג, טו. והונים: צורת ריבוי של הון מיוסד על לשון הכתוב ביח' כז, לג. ופטדת ... יערכנה: גם אבן טובה כאותה הפטדה הבאה מארץ כוש אף היא אינה שוה כלום כנגד התורה. והלשון על פי איוב כח, יט. 4. בה אנצח יצרי: בעזרת התורה ולימודה יכול האדם לנצח את היצה"ר כמאמר הגמרא בבבלי קידושין ל, ע"א. אשרי .. נוצרי: מייג הפייטן שני פסוקים: אשרי שומרי משפט (תה' קו, ג), אשרי נוצרי עדותיו (תה' קיט, ב) ומתוך הישענות על פסוקי המקרא העמיד הפייטן צורות נמשך שלא לפני סומך. 5. את ... ספר: לשון הכתוב בדב/לא, כד. 6. דרושה: נדרשת, דורשים ומפרשים דבריה. בשבעים פנים: שכן שבעים פנים לתורה (במד"ר יג, טו) וכולם נכונים בדרכם. פשט ... ודרשה: הן ארבע הבחינות לפירוש התורה וסימנם פרד"ס — פשט, רמז, דרש, סוד ומקור העניין הוא בווהר, ויקרא, קי, 7. מספרם: של המצוות, שש ... ושלשה: הן תרי"ג מצוות התורה (בבלי מכות כג, ע"ב). 8. דברות ... נורא: כדברי המדרש ב' דיבורים (מעשרת הדברים) שמעו ישראל מפי הקב"ה ... (שהש"ר א). תורה ... מורשה: דברים לג, ד. 9. מבארים ומפורשים: דברי התורה שבכתב; בזרעים ... קדשים: בשישה סדרי המשנה, בתורה שבע"פ, שבלעדיה אין מובן להרבה מצוות הכתובות בתורה. 10. הלא ... ספר: על-פי מ"א יא, מא, יד, טו, ועוד הרבה. 11. חמודה: כינוי לתורה, הקרוייה "חמדה גנוזה" (בבלי שבת פה, ע"ב). רבת מעלות תהלות רבת מעלות ותהלות. יקרת הלת: היקרה שבאורות (על פי אור כי יהל איוב לא: כו). 12.

זיוה הודה והדרה: על פי לשון המדרש (ב"ר סח, ז) בזמן שהצדיק בעיר הוא הודה הוא זיוה הוא הדרה. לאומרו דומיה תהלה: למי שבא לספר שבחה והודה של התורה — דומיה תהלה, כלומר יאה לשתוק שאין אדם יכול לאמר כל שבחה, והוא על פי תה' סה, ב "לך דומיה תהלה אלקים". 13. קדוש: כינוי לקב"ה על-פי יש' נז, טו, ועוד חיי ובני ומזוני: בנים, חיים ומזונות: אלה שלושה דברים התלויים במזלו של אדם (מו"ק כח, עא) ומבקשים מן ה' שיתנם לו. וכאן מתברכים בהם לומדי התורה בה: בתורה. יומם ולילה: על-פי "והגית בו יומם ולילה" (יה' א, ח) 14 ואני תפלתי לך: תה' סט, יד. פונה אני אליך בתפילה. אחת...ביקשתי: על פי תה' כז, ד "אחת שאלתי מאת ה' אותה אבקש". 15. לקיים ... הספר: כי תזכני לקיים את המצוות ואת דברי התורה. והוא על דרך אס' ט, כט.

סיכום

יש בו בשירנו כדי להדגים עיקרי דברינו. יסודו בלשון המקרא והוא כולל אף צורות של סגנון נשגב שבמקרא אך גם לשון התפלה (טור 2) ולשונות מספרות חז"ל מתמזגות בשיר. ואפילו מטבע לשון ארמית בא בו ככרכה ללומדי התורה. ושם המספר מתאים לחריזה, אך לא לשם העצם שלפניו. וכל זה תוך רמזי מקראות ומדרשות ושיבוציהם בתוך דברי השיר. ויש לזכור: כל המסכת הזאת לא נכתבה למגרה או לספר השירים בלבד. מסכת זו נארגה כדי להלביש בה אירועי שמחה הקשורים בתורה, כגון סיום מסכתא, הכנסת ספר תורה וכד' ואף מועד קבוע לה: חג השבועות, חגה של תורה, וקהלו של הפייטן קיבל ברצון את שיריו, והוא שר ומזמר אותם זה מאתיים שנה.